

Zachte woorden op het platteland. Een verkennend onderzoek naar conflictregelingen in Noord-Holland.¹

Wim Heersink

Zowel naar belediging, als naar het platteland is relatief weinig onderzoek gedaan. Wie onderzoek wil doen naar beide thema's heeft weinig houvast, zodat in de subtitel van deze bijdrage het bijvoeglijk naamwoord *verkenkend* niet teveel is. Nederlands onderzoek naar belediging heeft zich hoofdzakelijk beperkt tot de stad en verstedelijkte gebieden, of tot de hoogste rechtscolleges waar gecompliceerde beledigingszaken, tot hun juridische kern gereduceerd, werden behandeld. Belediging op het platteland bleef zo goed als buiten beschouwing.

Historici hebben sedert de jaren tachtig meer en meer aandacht geschonken aan eer en belediging als zelfstandig onderzoeksthema.² In dit betrekkelijk jonge onderzoeksveld wordt belediging vooral bestudeerd als een fenomeen dat inzicht kan verschaffen in verschijnselen van grotere reikwijdte en betekenis, die op zich weer van invloed zijn geweest op belediging.³ De Engelse historicus Sharpe ziet belediging als een uiting van spanning tussen mensen.⁴ Hij stelt vast dat men voor belediging zeer gevoelig was, een sensibeleit die al in de Middeleeuwen evident aanwezig was in hoge kringen. In de periode van 1550 tot 1650 nam het aantal beledigingszaken aan vrijwel elke (zowel criminele als civiele) rechtbank fors toe, aangespannen door personen uit vrijwel alle lagen van de bevolking. Men was buitengewoon bereid om naam en faam door middel van een proces te beschermen. In het Engelse onderzoek valt op dat er van de aangespannen zaken relatief weinig in een vonnis eindigden. Als verklaring hiervoor werd gewezen op de zeer hoge kosten van een te voeren proces. Door van een formele procedure tussentijds over te schakelen op arbitrage, bemiddeling buiten de rechter om, kon tegen geringere kosten een oplossing van een geschil worden bereikt. Dat de eerste stappen toch naar de rechter werden gezet, gebeurde om zo sneller, langs de weg van arbitrage, tot een oplossing te komen.⁵

Er is nog een tweede reden waarom partijen overgingen op arbitrage. Een conflict kon behoorlijk diep ingrijpen in de harmonie en rust van een gemeenschap. Het hele dorp had baat bij herstel van onderlinge verhoudingen en arbitrage was de aangewezen manier om tot herstel te komen. Arbitrage kon daarbij effectiever zijn om de vrede ook op langere termijn te bewaren, dan een formele procedure. Voor sommige partijen was het aangaan van een procedure

een methode om een slepende vete voor enige tijd te continueren. Een vonnis bleek daarbij geen garantie voor harmonie, maar kon voor partijen reden zijn om opnieuw te gaan procederen.⁶

Aan Sharpe's onderzoeksresultaten vallen dus twee dingen op. Er werd in grote getale geprocedeerd inzake belediging, om versneld te kunnen arbitreran, en de reden voor arbitrage te kiezen was - afgezien van het kostenaspect - om tot harmonie te kunnen komen met de dorpsgemeenschap. In mijn bijdrage zal ik belediging als spanningsverschijnsel behandelen op het platteland van de huidige provincie Noord-Holland, in het bijzonder in de zeventiende eeuw. Het is de vraag of we de Engelse conclusies ook voor het Noord-Hollandse platteland kunnen trekken. Ik ga er vanuit dat we belediging inderdaad als een uiting van spanning kunnen beschouwen, en veronderstel dat er preventief en curatief mechanismen hebben gewerkt om spanningen te voorkomen, danwel te ontladen. Kunnen we meer over deze mechanismen te weten komen? Ik heb bij de beantwoording van deze vraag de preventieve werking van verschijnselen zoals de kermis buiten beschouwing gelaten en mij geconcentreerd op het verminderen van spanning achteraf. Ook de eventuele toename van gerechtelijke processen blijft buiten het bereik van dit onderzoek.

Lange tijd heeft het aan historische belangstelling voor het platteland ontbroken. Lange tijd ook, gold de geschiedenis van het gewest Holland als model voor het gehele land, omdat het aan voldoende kennis over andere gewesten schortte. De laatste decennia echter, is het regionaal-lokaal historisch onderzoek uitgebreid, bijvoorbeeld ten aanzien van het platteland van Noord-Holland.⁷

Een tweede opmerkelijk aspect van de beoefening van plattelandsgeschiedenis is dat de beoefenaars vooral plaatselijke amateurs zijn, historici die zich niet om den brode met de geschiedenis moeten bezighouden. Deze amateurs hebben twee grote pluspunten voor op hun vakhistorische collega's: zij zijn vertrouwd(er) met het terrein van onderzoek en kunnen vaak meer tijd aan het onderzoek spenderen, een voordeel dat de exploratie van meer bronnen mogelijk maakt.⁸ Waren vakhistorici die zich met regionaal-lokaal historische onderwerpen hebben uiteengezet aanvankelijk sociaal-economisch georiënteerd, tegenwoordig staat met name een antropologisch-mentaliteitshistorische benadering centraal. Opvallend is echter de integrale aanpak van de plattelandsgeschiedenis.⁹

Voor deze bijdrage heb ik de definitie van plattelandsgeschiedenis beperkt tot dorpsgeschiedenis. Voor de beoefening van dorpsgeschiedenis is inzicht nodig in het eigendom van en de toegang tot de grond. Degene in een dorp die grond in eigendom had, of de toegang tot het grondgebied beheerste, danwel over beide

beschikte, had een sterke positie voor de verdeling van rijkdom en macht binnen het dorp.¹⁰ In een specialistische studie als deze wordt een dergelijk inzicht node gemist: een tweede reden om van een verkennend karakter te spreken.

Ook aan de definitie van het begrip *dorp*, dat meerdere betekenissen kent, moet ik een enkel woord wijden. Met dorp kunnen we een gemeenschap bedoelen van naast en met elkaar levende personen, voornamelijk boeren en handwerkslieden. Een aantal bij elkaar gesitueerde huizen is echter niet zondermeer een dorp: essentieel is de aanwezigheid van een complex van collectieve voorzieningen (bijvoorbeeld een waterput; wegen; een gemeenschappelijke bescherming). Tegenover dit dorp als gemeenschap wordt wel het boerenerf geplaatst, de geïsoleerd gelegen woonlocatie van een boerenfamilie.¹¹ Met dorp kan ook het gebied worden aangeduid dat tot de gemeenschap behoort en dat mogelijkerwijs meerdere bewoningskernen kent.¹² Hier zullen we het begrip bezigen in de eerste betekenis.

De notariële archieven in Noord-Holland

Deze bijdrage is gebaseerd op zeventiende-eeuwse akten van attestatie die door het Noord-Hollandse notariaat zijn verleden. Het is hier het moment om eerst enige woorden te wijden aan het ontstaan en de samenstelling van notariële archieven in het algemeen, om daarna nader in te gaan op attestaties.

De notaris ontleende zijn bestaansrecht aan het vertrouwen dat het publiek in hem stelde (*fides publica*). Men had behoefte aan een instantie, die op betrouwbare wijze authenticiteit aan schriftelijke stukken kon geven, zodat deze documenten als bewijs konden dienen en te allen tijde konden worden getoond en gereproduceerd. Om aan de eis van publieke betrouwbaarheid te kunnen voldoen, werden door de overheid een aantal wettelijke waarborgen aan het notariaat opgelegd.¹³ De bemoeienis van de overheid met het notariaat begint met de wetgeving van keizer Karel V.¹⁴ In de considerans op deze en navolgende wetgeving werd telkens gerefereerd aan de slechte staat van het notariaat, waardoor ingrijpen door de overheid noodzakelijk was. Ongetwijfeld was deze legitimatie gebaseerd op bestaande wantoestanden. De goede verstaander weet echter dat de overheid alle belang had bij meer greep op het notariaat, waardoor de aangehaalde misstanden kunnen zijn aangedikt, of al te gemakkelijk voor het hele notariaat van toepassing zijn verklaard. Hoe dan ook, er werd in 1531 een aantal eisen gesteld die in eerste instantie betrekking hadden op persoon en functie van de notaris: men moest van goede naam en faam zijn en een examen afleggen voor het gewestelij-

ke hof van justitie. Tien jaar later (1542) werd het aantal notarissen per plaats gelimiteerd.¹⁵

Ook ten aanzien van het protocolleren en archiveren van akten zijn in de loop der tijd wettelijke eisen gesteld. In 1606 werd de registratie van akten en de bewaring in protocollen verplicht. Vervolgens kwamen er bepalingen waarin de bewaring van protocollen werd geregeld. In de Notariswet van 1842 werd de overbrenging naar een algemene bewaarplaats van protocollen ouder dan dertig jaar geregeld.¹⁶

De Rotterdamse notaris Hartong, die in 1916 een register heeft samengesteld van alle op dat moment bewaarde protocollen in Nederland, plaatste een kritische noot bij het effect van de notariële wetgeving. Er zijn steden waar veel zorg is besteed aan de bewaring van protocollen. In andere kan er nauwelijks van zorg worden gesproken: er werden protocollen op de zolder van het gemeentehuis bewaard; de plicht tot overbrenging werd ontdoken; protocollen kwamen bij erfgenamen terecht, of verhuisden mee wanneer een notaris van standplaats veranderde. Op deze manier moeten er veel protocollen beschadigd, of erger nog, verdwenen zijn. We kunnen echter ook een persoonlijke binding met, en zorg voor, de bewaring van akten constateren. Hartong zelf noemde bijvoorbeeld de Texelse notaris Van Dam, die aan zijn eilandbestuur vroeg te zorgen voor de ordening en bewaring van zijn protocollen, mocht hij komen te overlijden. Hartong betitelde hem als een 'merkwaardig geval' en een 'curiositeit', maar ook voor andere notarissen zijn er aanwijzingen dat men zich van de bijzondere waarde van het schriftuur bewust was.¹⁷

Resultaat van overheidszorg

Voor zover op basis van overzichten valt te herleiden, is het oudste bewaard gebleven notariële protocol van Noord-Holland vervaardigd in het Alkmaar van 1550.¹⁸ De plaatsen in Noord-Holland met bewaardgebleven protocollen uit de zestiende eeuw zijn (in volgorde van ouderdom):

Alkmaar	1550
Hoorn	1552
Enkhuizen	1557
Hoogwoud	1567
Haarlem	1570
Edam	1574

Amsterdam	1578
Medemblik	1578
Monnickendam	1582
Uitgeest	1589
Huisduinen	1589
Egmond	1590
Texel (fragment)	1590
Nieuwe Niedorp	1597

De steden waar deze protocollen zijn samengesteld, zijn de grote centra van Noord-Holland, waar veel handelsverkeer plaatsvond. Hier zal een grote behoefte hebben bestaan aan schriftelijke vastlegging van (economische) afspraken en overeenkomsten. In feite laat het staatje ook zien dat de kerk, als oorspronkelijke opdrachtgever, is vervangen door de stad met zijn burgers en kooplieden. Daarnaast is het opvallend dat, wanneer de transformatie van kerkelijk naar wereldlijk beroep zich in de eerste helft van de zestiende eeuw heeft voltrokken, er al spoedig protocollen bewaard zijn gebleven.¹⁹ Van 1550 tot 1842 tellen we 838 notarissen die op het grondgebied van de huidige provincie Noord-Holland werkzaam zijn geweest en protocollen hebben nagelaten, verdeeld over 112 gemeenten.²⁰ Zij hebben gezamenlijk 6498 protocollen geproduceerd, dus gemiddeld bijna acht protocollen per notaris.²¹

Overigens is de bewaring van schriftelijke stukken voor mensen die leefden in een overwegend mondelinge cultuur iets wat moest worden geleerd. Cornelis Sijvertsz., de oud-schepen van Aalsmeer die verwikkeld was in een proces voor de Hoge Vierschaar van Kennemerland, was zo lang aan het procederen dat hij zijn (bewijs)stukken was kwijtgeraakt.²² Ook bij anderen in het dorp was het een rommeltje. Schout Jan Cocq, die ooit advies had gegeven op het testament van wijlen Pieter Sijbrantsz., kon het document zelfs na enig zoeken niet meer vinden en moest bij navraag bekennen 'ick cant niet vinden, het moet onder mijn prullen off stucken geraeckt sijn'.²³

Verleden verklaringen

Notariële akten worden naar hun materieelrechtelijke inhoud ingedeeld in akten betreffende familie- en erfrecht, betreffende vermogensrecht en akten in semi-procedurele zaken. Tot deze laatste categorie behoort de attestatie, de akte die ik als bron voor mijn onderzoek heb gebruikt.²⁴ Een attestatie diende een bewijsrechte-

lijke doel. Er kon echter geen bindend bewijs aan worden ontleend. Het was niet meer dan een verklaring afgelegd ten gunste van de requirant, degene die het initiatief tot de akte genomen had. De waarde van een attestatie stond dan ook gelijk aan het geloof dat een rechter eraan wilde hechten. De Amsterdamse notariaatshistoricus Pitlo achtte het waarschijnlijk 'dat de rechter aan het feit, dat een der betrokkenen zich kort na het gebeurde vrijwillig tot een notaris heeft gewend, een voor dien betrokkene gunstige beteeckenis toekent.'²⁵ Het was dus van belang een zo gedetailleerd mogelijke verklaring te geven, omdat op het moment van verklaren niet duidelijk was welke informatie van belang kon zijn in een te starten proces.

Reeds de middeleeuwse, kerkelijke notaris legde getuigenverklaringen vast. Als gevolg van de transformatie van het notarisambt van een geestelijke naar een wereldlijke instelling, zouden deze en andere procesrechtelijke werkzaamheden verminderen.²⁶ De Maastrichtse notariaatshistoricus Gehlen legt de schuld bij de gewestelijke en stedelijke overheid - die gedurende de zeventiende en achttiende eeuw de notariële taken ten behoeve van de contentieuze rechtspraak steeds meer beperkten - door te stellen dat notariële akten dikwijls juridische gebreken vertoonden. De taken werden overgenomen door rechtbankfunctionarissen.²⁷

Bij deze constatering zijn twee kanttekeningen te plaatsen. Het aantal getuigenverklaringen mag dan wellicht minder zijn geworden, maar ook wereldlijke autoriteiten schakelden notarissen in voor griffie- en secretarietaken, hetgeen een continuering van middeleeuwse ontwikkelingen betekende. In vrijwel elke Noord-Hollandse plaats waar een notaris heeft gestaan, werd tevens het dorps-secretariaat (vaak annex griffie van de schepenbank) door hem waargenomen. In de tweede plaats is de produktie van getuigenverklaringen ook in de zeventiende en achttiende eeuw een belangrijke notariële taak gebleven. Zeventiende-eeuwse protocollen bestaan gemiddeld voor tien procent uit attestaties.²⁸

Eisen aan de akte

Aan een attestatie werd door tijdgenoten grote waarde gehecht. Het testament is wel de ziel van het notariaat genoemd vanwege de grote materiële belangen die ermee werden geregeld.²⁹ Maar volgens de achttiende-eeuwse Haagse notaris Lybreghts was de attestatie belangrijker. Immers, wanneer een attestatie verkeerd werd opgesteld, kon dit in het ergste geval de doodstraf tot gevolg hebben.³⁰ Aan

een attestatie diende derhalve de grootste zorg te worden besteed. Lybreghts verwachtte daarbij van de notaris geen lijdelijke maar een actieve houding:

‘Want het is niet genoeg, dat een notaris enkel schryft, op ’t getuigenisse van de deposanten. Maar hij moet dezelve als een rechter examineeren, op dat hy de waarheid treffe, of wel de valsheid achterhaalt.’³¹

Ook aan de attestanten of deposanten werden enige eisen gesteld. Alle mannen en vrouwen, van welke sekte of gezindte ook, mochten getuigenis geven. Mannen moesten minimaal veertien, vrouwen twaalf jaar zijn en beide geslachten moesten nuchter verschijnen. Lybreghts waarschuwde hen zichzelf niet lichtvaardig als getuige aan te bieden en te wachten tot zij daartoe werden verzocht (bijvoorbeeld door de rechter) ‘indien zy niet willen worden gesuspecteert’.³²

In de attestatie moest bovendien een aantal zaken worden vermeld die betrekking hadden op de attestant en zijn depositie. Naam, kwaliteit, leeftijd en geloofwaardigheid van de getuige dienden erin te staan. Ook moest worden vermeld dat de getuigenis zonder dwang was afgelegd en dat men bereid was de akte te bezweren (notarissen waren zelf niet bevoegd om een eed af te nemen). De eigenlijke verklaring behoorde alle relevante omstandigheden te bevatten. Verder diende in de akte te staan op wiens verzoek een verklaring werd afgelegd. De akte moest worden ondertekend door notaris, attestanten en door zogenaamde instrumentele getuigen, die erop hadden toegezien dat de akte correct werd verleenden.³³ Deze formele aspecten van een attestatie zijn natuurlijk bedoeld om de belangen van cliënten te verdedigen. Het was geen garantie dat het altijd goed ging, of dat de waarheid was verteld. Zo werd een Aalsmeerse verklaring herroepen, omdat ze onder dwang was afgelegd³⁴; en de dienstmeid van Immietie Rooleeu op Texel bleek bereid om voor geld een valse verklaring af te leggen.³⁵ Het is daarnaast mogelijk dat sommigen juist vanwege alle formaliteiten werden weerhouden een verklaring af te leggen.

De attestatie is een bijzondere, rijke bron, met veel gegevens over bevolkingsgroepen waarvan altijd werd aangenomen dat er weinig informatie over te vinden is. Toch is de akte - parafraserend gezegd - een ‘eenakter’, tussen voorgaande en navolgende bedrijven van de ‘comédie humaine’³⁶, waarbij het verband tussen de akten voor ons niet altijd onmiddellijk geopenbaard wordt. Deze *stand alone*-positie beperkt de interpretatie-mogelijkheden van de onderzoeker naar belediging, zodat we nog een reden te meer hebben het opschrift van deze bijdrage van het woord verkennend te voorzien. Overigens zal nader onder-

zoek vermoedelijk uitwijzen dat er ook tussen de verschillende categorieën akten dwarsverbanden bestaan. In sommige attestaties werd echter uitvoerig verhaald van de voorgeschiedenis van een conflict of geschil, en van de pogingen die waren ondernomen om het conflict te beslechten. Dankzij deze informatie hebben we toch wel wat meer gegevens over het ontstaan van beledigingszaken in handen. Bovendien kunnen we een aantal zaken vervolgen in rechterlijke archieven, indien een conflict of geschil waarvan getuigenis werd gedaan tot een proces heeft geleid. Een dergelijk vervolgonderzoek in juridische bronnen is hier achterwege gebleven. Overigens heeft een aantal attestaties uiteindelijk geen rol gespeeld in een proces. Het vastleggen en opmaken van de verklaring was klaarblijkelijk al voldoende om onenigheid te reguleren. In dergelijke situaties kunnen we aan attestaties een bezwerende werking toekennen om verder onheil af te wenden.

Eernotie

Voor de interpretatie van beledigingszaken is het van belang meer te weten over hoe er werd gedacht over eer en eergevoel. Hoe erg is de pijn van een scheldwoord, hoe ernstig werd een afgeslagen pruik opgevat? Waarom moest een Zaanse vrouw spontaan menstrueren, toen zij 'op de manier van 't Jan Hagel' werd uitgescholden?³⁷ De mate van eergevoel bepaalt de mate van geweld. Hoe groter het eergevoel, hoe groter de kans op geweld. Wat de een als 'jocken en boerten' interpreteerde, nam de ander ernstiger op. Toen de soldaat Sijmon Aertsz. in het openbaar stond te urineren, werd hij daarover aangesproken door Barent Pietersz.: 'Ghij droncken vodde wat sal u wijffgen seggen als ghij soo droncken thuys comt', schold Pietersz. hem uit. Aertsz. antwoordde, 'dat ghij gheen qualicker huijs met u wijff en hieldet dan ick en doe, soo sout ghij gheen quaet huijs houden'. Pietersz. voelde zich beledigd en viel met getrokken mes Aertsz. aan. In de schermutseling die daarop volgde, zou Pietersz. dood ter aarde zijgen.³⁸ Voor de interpretatie van een geval als deze doet zich de geïsoleerde positie van een getuigenverklaring gevoelen. Er is opgemerkt dat bij onderzoek naar beledigingszaken de maatschappelijke achtergrond van iedere betrokkene op biografische wijze in kaart moet worden gebracht, om een zo goed mogelijke interpretatie van de beledigingscasus te krijgen.³⁹ Op basis van deze methode is er weinig onderzoek verricht en is er informatie over eernoties beperkt beschikbaar.⁴⁰

De elementen van genoegdoening en vergelding klinken ook duidelijk door in verklaringen. Gerbrant Drieduijm, koster, schoolmeester en voorzanger van het Texelse Waal, had zich oneerbaar gedragen tegenover een zelfverkoopster. De vrouw wilde genoegdoening en had gezien dat Drieduijm over de nodige middelen beschikte: 'hij (...) heeft mijn opt lijff ofte huijt gewilt (...) maer ick sal hem wel hebben, hij heeft gelt bij hem (...) hij heeft mijn bij mijn vrouwelijckheijt gehad, ende ick hem bij zijn mannelijckheyt'. Drieduijm stelde haar integriteit aan de orde en noemde haar een hoer en een dief in een poging haar status te ontcrachten: 'Ick surgh [zorg] dat sij mijn eer sal benemen, sij sal seggen dat sij mijn bij mijn craen gehad heeft, en ick sal seggen dat ick haer bij haer kut heb gehad.'⁴¹

Een aantal beledigingen is te herleiden tot spanningen tussen echtelieden.⁴² Het was de man die zich agressief opstelde, zijn vrouw uitschold en haar soms toeriep dat ze moest vertrekken. De vrouw van Jan Kan was naar verluidt altijd een goede huisvrouw geweest, die zich kon beroemen op in die tijd belangrijk geachte vrouwelijke kwaliteiten: zuinig, vlijtig en respectvol tegenover haar man. Zij werd door hem echter voortdurend beledigd en bespot. Hij duldde niet dat haar voorkind aan tafel meeat en eiste regelmatig de sleutel van haar domein, de linnenkast. Hij had haar uitgescholden voor hoer en varken, en ook gezegd 'dat sy t' gat uyt ofte wegh moght gaen.'⁴³

Soms was de spanning gelegen in de verhouding tussen dorpsbestuur en dorpelingen. Er werd daarbij gescholden op de handhavers en uitvoerders van het recht, zoals de schout en zijn gerechtsbode. Toen de broden van bakker Bartel Posthumus werden gecontroleerd en gewogen, werden er enige te licht bevonden en in beslag genomen. Volgens de keur werd de bakker beboet. De bakker weigerde te betalen, waarop de broden met geweld van hem werden afgenomen door de substituut-schout. De bakker riep hen op straat achterna: 'Daar gaan die onrechtveerdigen rechters, met mijn ouwbackken roggebroot, heen.'⁴⁴

Uiting van spanning: procederen

Er is weinig onderzoek gedaan naar beledigingen en spanningen in Noord-Hollandse dorpen. In zijn *magnum opus* over het Noord-Hollandse dorp Graft plaatst Van Deursen het zeventiende-eeuwse dorp in een harmoniemodel en verklaart het bovendien toepasbaar op andere zeventiende-eeuwse samenlevingen:

'De banne van Graft in de zeventiende eeuw kenmerkte zich door stabiele verhoudingen. Er waren verschillen in welstand en in geloof, en die leidden tot een ongelijke verdeling van macht en invloed. Maar ze deden geen hevige spanningen ontstaan, die in tijden van crisis uitbarstingen van geweld teweeg zouden kunnen brengen. Er bestond geen behoefte aan fundamentele veranderingen. Dus mogen we ook verwachten dat in Graft de normen en waarden van de gemeenschap niet aan verandering onderhevig waren, maar dat ze integendeel een gerespecteerd cultureel erfgoed hebben gevormd. In de zeventiende-eeuwse samenlevingen is dat niet ongewoon geweest.'⁴⁵

Geluiden uit het begin van de achttiende eeuw kunnen deze lofzang op de vrede niet overstemmen, maar dissoneren enigszins. In 1717 klaagden de schepenen van Graft dat er in hun dorp lustig op los werd geprocedeerd. Volgens hen was het nu al vele jaren zo, dat partijen elkaar om het minste of geringste ter Vierschaar dagvaardden. Een dergelijk geluid doet ons denken aan de geschilderde Engelse toestanden. Er is echter een opmerkelijk verschil. In Engeland waren de hoge proceskosten een belangrijke reden om een procedure niet te voltooien, maar langs alternatieve weg te beëindigen. Te Graft zagen schepenen zich geconfronteerd met pleitzuchtige partijen, die zich ogenschijnlijk in het geheel niet bekommerden over de financiering van de aangespannen procedures. Te vaak, zo blijkt uit klachten van schepenen, werd er niet betaald. De Gafter rechtbank maakte onkosten zonder vergoeding en liep inkomsten mis. Daar moest natuurlijk wat aan gedaan worden. Er werd het volgende op gevonden: partijen moesten de kosten van rechtsdag tot rechtsdag betalen; bij aanvang van elke rechtsdag moesten schout, secretaris en bode hun rekeningen zien; partijen die (nog) niet hadden betaald, kregen geen gerechtelijke documenten en partijen die de kosten van voorgaande rechtsdagen nog niet hadden betaald, werd rechtsingang geweigerd.⁴⁶ De klacht van schepenen duidt er ook op dat een aantal aangespannen zaken niet tot een vonnis heeft geleid: veroordeling tot betalen van de kosten was, althans in criminele procedures, een geëigende methode om de proceskosten te dekken.

Elders zijn er geluiden die laten horen dat het hebben van geld een voorwaarde was om langs de weg van het recht zijn gelijk te kunnen halen. Zo had de Oost-Zaander Pieter Plekke de (substituut-)schout Claas Roothaar in vertrouwen genomen om zijn boedel te verkopen. De schout gaf onvoldoende

verantwoording van de opbrengst, maar Plekke was echter uit gebrek aan geld niet in staat om de schout *in foro* te dwingen opening en rekening van zaken te geven.⁴⁷

Proces als vetemiddel

Het voorbeeld uit Graft is een duidelijk voorbeeld van Noord-Hollandse pleitzucht, dat bovendien niet werd getemperd door geldgebrek. We weten echter nog niet waarom er werd geprocedeerd. De zaak-Nanningshz. laat ons iets van de motieven zien. Dirck Nanningshz. werd in 1676 ter dood veroordeeld vanwege *parricidium*: hij had de twee kinderen van zijn (overleden) broer Pieter vergiftigd door hen eten met rattenkruit te serveren. Een van de neefjes kwam te overlijden, het andere kind was ernstig ziek geworden.⁴⁸ Nanningshz. had de rechters van zijn motieven verteld:

‘Dat hy dan de voochden van de kinderen eens soude mogen
quellen met pleyten procederen, gelijk sij hem nu waren quellen-
de.’⁴⁹

Dankzij een getuigenverklaring weten we wat eraan vooraf is gegaan. Dirck Nanningshz. had aan zijn broer Pieter geld geleend, zonder hem een *promesse* te laten tekenen. In 1674 had Dirk aan zijn zieke broer alsnog om een schuldbekentenis gevraagd. Pieter antwoordde geen schulden te hebben. Naderhand zouden een ouderling en de predikant aan de inmiddels op sterven liggende Pieter nogmaals vragen of hij schulden had. Pieter had toen gezegd: ‘ick leef of ick sterf, ick ben niet een duijt aen mijn broer Dirck te quaet.’⁵⁰

Dirck Nanningshz. was klaarblijkelijk dermate op het geld gefixeerd, dat hij wilde kwellen met pleiten en procederen en uiteindelijk zelfs moord niet schuwde. Hier hebben we te maken met iemand die niet op vrede en harmonie uit was, maar op voortzetting van de familievete langs de weg van het proces. Overigens laat deze zaak ons ook zien dat een proces het financiële vermogen van de litigant aantastte. Enige tijd nadat Nanningshz. op maandag 2 november 1676 ‘seer spoedichlijk en wel gedaen’ was onthoofd, ‘int aensien van duijnsenden van menschen, uijt steden ende dorpen alhier gekomen’,⁵¹ stuurde zijn weduwe namelijk een brief naar het gerecht. Zij schreef bereid te zijn aan de veroordeling tot het betalen van de proceskosten te voldoen, maar verzocht om opheffing van de opgelegde boedelconfiscatie. Zij voerde daartoe twee argumenten aan:

november was een slechte tijd om de boedel te verkopen en de inventaris was zwaar belast met schulden. Van de verkoopopbrengst zou niets overblijven.⁵² Was Nanningsz.' boedel door de procedures met zijn verwanten insolvent geraakt?⁵³

Angst voor een proces

Net als in Engeland, zal ook in Noord-Holland een vonnis niet altijd afdoende zijn geweest om de vrede te herstellen. Hier kan ik slechts een achttiende-eeuws voorbeeld noemen. In 1767 was voor het gerecht van Oostzaan een proces aangespannen tegen de uitvoering van een vonnis. Partijen waren de eerder genoemde Pieter Plekke en (substituut-)schout Claas Roothaar. Albert Gloeysteen, notaris, was erbij betrokken als een gemachtigde van een derde partij. Plekke had een uittreksel van het vonnis gevraagd en geconstateerd dat het extract en het vonnis niet overeenkwamen. Aan het gerecht werd om appèl verzocht bij het Hof van Holland. De tegenpartij smeekte om daarvan af te zien in ruil voor een som geld, de belofte om Plekke gedurende zijn leven wel te zullen doen en hem klandizie te bezorgen voor zijn bakkerij. Plekke verklaarde schriftelijk dat hij van een procedure afzag, mits de belofte werd nagekomen. De gedachte aan een nieuw proces had Roothaar zo bevreesd dat hij er 's nachts niet van had kunnen slapen. Bovendien krijgen wij het vermoeden dat de kwestie in de gemeenschap de nodige onrust veroorzaakte. Notaris Gloeysteen had namelijk openlijk in de herberg verklaard niets met de zaak van doen te willen hebben en zich demonstratief aan de gemeenschappelijke haard gezet, omdat hij de wijze waarop Plekke werd behandeld niet met een gerust gemoed kon aanzien. Gloeysteen had gezegd: 'Schoutje ik ga niet na Den Haag, want als wy er komen zullen wy [er] niet ligt wederom vandaan komen.' Overigens was Roothaar niet de enige die er niet van kon slapen. Burgemeester Dral, die tijdens het proces schepen was geweest, had meermalen tegen Plekke gezegd dat het hem zijn nachtrust kostte.⁵⁴

Van proces naar arbitrage

Soms vinden we aanwijzingen van pogingen en stappen om gerechtelijke procedures voortijdig te beëindigen door over te schakelen op arbitrage. Naar aanleiding van een voogdijkwestie voor de rechtbank van Winkel werd door een derde aan partijen voorgesteld de zaak onderling te accorderen. Het voorstel betekende geenszins een versnelling. De ene partij wilde de zaak eerst voorleggen

aan weesmeesters, de andere suggereerde twee advocaten of secretarissen in te schakelen (met de intentie de zaak af te maken).⁵⁵

Van dorpsvrede naar dorpsvete

De dreiging van een proces heeft dus in ons achttiende-eeuwse voorbeeld in ieder geval wat nachtrust gekost en de orde in de herberg in gevaar gebracht. Een proces veroorzaakte klaarblijkelijk de nodige onrust in een dorp, een vonnis bracht niet altijd vrede. Dorpelingen beschouwden hun woonplaats als een samenleving van vredeminnende personen, waarin bij wijze van spreken voor zowel regent als dorpsgeek een plek was. Het dorpsgebied was een oord waar vrede heerste. Personen die de vrede verstoorden of zouden kunnen verstoren werden curatief verbannen of preventief geweerd. Vechtpartijen werden bij voorkeur aan de rand van het dorp, op de dijk of, in steden, op de vestingwal uitgevochten. In een dergelijke op vrede georiënteerde samenleving brachten spanningen onderling, met het dorpsbestuur of met andere dorpen, het gehele dorp in rep en roer.⁵⁶ Toch moeten we uitkijken voor een al te romantisch beeld van *close harmony*. Men was erg op privacy gesteld, als we een dergelijke moderne notie mogen toepassen. De afscheiding van het eigen erf van anderen werd nauwlettend in de gaten gehouden. Met regelmaat werden er verklaringen afgelegd over (ongeeoorloofd geachte) osendrop en ijsdrop, of verkeerd aangebracht hekwerk.⁵⁷ Pieter Dogger maakte ruzie en begon Jan Kuijper te slaan, omdat er een paal op de erfscheiding was geplaatst. Er werd zodanig geslagen dat de pruik er bijna afgevlogen was, een gevoelige aantasting van de persoonlijke integriteit.⁵⁸ Talrijk zijn ook de attestaties over landgebruik en de toegang tot het land, waarin voortdurend de vinger werd gewezen naar hen die zich niet aan de regels van burenplicht en gemeenschapszin hielden.⁵⁹ Overigens is de aanwezigheid van water in de diverse kwesties even opmerkelijk. De alomtegenwoordigheid van het water in het Noord-Hollandse landschap werd benut om het contact met anderen te reguleren. De 'draaiplank' die over de erfomringende sloot lag, was de *trait d'union* tussen eigen erf en buitenwereld. Sommigen woonden zo geïsoleerd door het water dat geroep van de walkant niet kon worden verstaan en een bootje nodig was om contact te kunnen leggen.⁶⁰

Het dorp als communautaire eenheid kon op gespannen voet geraken met naburige dorpen. Regelmatig zijn er in attestaties sporen van wrijvingen tussen dorpen te vinden. Geregeld hebben ze betrekking op (onderhoud van) wegen, vaarten en bruggen.⁶¹

Het gelag

Zoals we eerder zagen, in een voorbeeld uit de achttiende eeuw, werd het met goed fatsoen kunnen innemen van de plaats aan de gemeenschappelijke haard in de herberg van groot belang gevonden. De herberg was natuurlijk de sociale ontmoetingsplaats bij uitstek in het dorp. In de herberg ging er een belangrijke gedragsregulerende werking uit van het gelag. De deelnemers aan een gelag moesten zich aan een voor iedereen duidelijke gedragscode houden. Deelname aan het gelag, dat onder meer tot uitdrukking kwam door er aan mee te betalen, toonde iemands goede bedoelingen, en had tegelijkertijd een apaiserende werking. Zo wilde Cornelis Leendertsz. met zijn rok onder de arm vanuit de herberg richting Aalsmeer vertrekken, toen zijn rok door 'boerticheyt' van Heijnderick Cornelisz. op de grond viel. De Legmeerder Dirck Schonck, die het zag gebeuren, zei tegen Leendertsz.: 'Laet ghij die rock, van soo een kindermaecker onder u arm van daen rucken, ende op de vloer smijten.' Heijnderick Cornelisz. vroeg 'wat secht ghij Dirck Sijmonss', waarop deze het herhaalde. Toen trok Heijnderick Cornelisz. waarschuwend een schelling uit zijn zak en zei: 'Mannen daer is een schelling int ghlach, draecht daer kennis van.'⁶²

Afwijzing van een uitnodiging om aan het gelag deel te nemen, werd als een belediging opgevat. Je moest ook voorzichtig zijn in de keuze van je 'drinkebroeders' en zeker zijn van hun sociale status. In de stadsherberg op het Texelse Burch zat Albert Kickert, de kastelein van het eiland, met Arien Lap en anderen te drinken, toen de huisvrouw van Kickert in de gelagkamer kwam en direct begon te schelden, 'seggende tegen haer man dat hij te goet was om met sulcke schelmen te drincken'.⁶³ Over de personele samenstelling van deze en andere gelagen komen we uit de akten weinig te weten. Wie zat met wie om de haard? Was er een sociale scheiding? In een dorp zullen de gelagen eerder wisselend van samenstelling zijn geweest, dan in een stad, waar er veel meer groepen, bijvoorbeeld naar sociale achtergrond, geloofsovertuiging of ambacht konden worden gevormd. De elite, schepenen voorop, zal haar eigen gelag hebben gehad. De Aalsmeerder schepenen bepaalden dat wanneer een van hen op rechtsdagen niet verscheen, hij telkens achttien stuivers moest betalen, waarvan er zes voor de armen, zes voor de 'schepenbos' en zes voor het gelag bestemd waren. Verscheen men na elf uur en 'den ban aangeleijt sijnde', dan moesten er eveneens zes stuivers in het gelag worden betaald.⁶⁴ In deze 'disciplinaire strafmaatregel' werd een duidelijke band gelegd tussen de rechtszittingen en de gelagen, die, naar ik vermoed, aansluitend werden aangelegd. Voortzetting van de beraadslaging in een andere, informelere *setting* opent voor ons een interessante doorkijk naar

mogelijkheden om op informele wijze tot een oplossing van een conflict of geschil te komen. Wanneer het toch uit de hand liep, trad de waard op, in sommige herbergen bijgestaan door een of meerdere 'oppassers'.⁶⁵

Zachte woorden

De zelfregulerende werking, kenmerkend voor het gelag, komen we ook elders tegen, bijvoorbeeld op straat. Met zachte of zoete woorden werd er dan getracht een geschil te sussen of de dader 'neer te zetten', te kalmeren. Op een vroege ochtendwandeling ontmoette Willem de Vlucht Pieter Jonker, alias Piet de Fret. Jonker betoonde zich behoorlijk verbolgen over een reeds lang geleden afgedane kwestie die tussen hen had bestaan. De 'zachte woorden' van De Vlucht hadden hier geen effect, want Jonker viel hem aan en probeerde hem in het been te bijten. Toen dat mislukte greep hij hem in zijn mannelijkheid en vertrok.⁶⁶

Soms waren zachte woorden niet genoeg en hoorde er een materiële vergoeding bij. Pieter Pik bood de huilende kinderen van Myntje Ybers een stuk koek aan, nadat hij hun moeder bij de blote rug had gegrepen. Myntje en de kinderen waren daarvan behoorlijk geschrokken. 'Pieter Pik ik zal dit geval niet laten zitten', riep Myntje onthutst toen ze een herberg inging om wat te drinken van de schrik en wellicht om na te gaan of er meer, met name geldelijke, genoegdoening van deze burgemeesterszoon uit Landsmeer te krijgen viel. Zij zal zeker mogelijkheden hebben gezien, anders had ze de attestatie waaraan wij het geval ontlenen, niet laten opmaken.⁶⁷

Wanneer dorpelingen er zelf niet in slaagden tot een oplossing van een conflict of geschil te komen, kon men een derde om bemiddeling verzoeken. Het grote probleem voor het onderzoek naar onderlinge regelingen buiten de rechter om, is het vrijwel uitbreken van bronnenmateriaal. Men kan zich voorstellen dat een door bemiddeling bereikt akkoord werd beklonken met een goed glas wijn. De overeenkomst berustte op vertrouwen en werd niet op schrift gesteld, althans niet door een instantie die wettelijk verplicht was een archief aan te leggen.⁶⁸

Bemiddeling door schout en schepenen

Degenen in een dorp van wie een zekere expertise inzake bemiddeling mocht worden verwacht, waren de schout en schepenen. Op voorhand zou men kunnen veronderstellen dat van deze instanties de schout de actieve houding heeft

aangenomen, terwijl de schepenen een passievere rol hadden. De schout werd geroepen wanneer conflicten uit de hand liepen, hij spoorde misdadigers en overtreders op en bracht ze voor het gerecht. Zijn functie en status zullen een zekere afstand hebben gecreëerd. Aan de andere kant was hij de eerste in het dorp die zich ambtshalve met een conflict of geschil mocht bemoeien. Zo had de schout van Aalsmeer al binnen een uur nadat er ruzie was gerezen tussen Abram van Zijl en Jan Allen, beide heren met hun getuigen bij zich geroepen om met hen het 'different' te bespreken.⁶⁹

Voor schepenen was het bij wijze van spreken dagelijkse routine om in conflicten en geschillen een uitspraak te doen. Intrigerend is de aanduiding van 'schepenen als goede mannen' die we soms tegen komen.⁷⁰ In deze hoedanigheid kunnen schepenen voor partijen een informele oplossingsmogelijkheid hebben gevormd. Verandering van formele naar informele procedure, en *vice versa*, werd daardoor mogelijk. Over het fenomeen 'goede mannen' kom ik nog te spreken.

Schepenen werden gekozen uit de top-, maar vooral uit de middenlaag van het dorp. Daardoor was er nauwelijks sprake van een scheiding tussen elite en overige klassen, zoals die zich in een stad wel openbaarde, maar veel meer van verbinding en integratie. Integrerende, drempelverlagende effecten werden in de dagelijkse werkzaamheden van schepenen versterkt: in het college werkten notabelen en ambachtslieden samen; er vond voortdurend onderlinge controle plaats en de roulatie van een schepenzetel voorkwam langdurige en systematische bevoordeling. Deze toegankelijkheid van schepenen vergrootte de bereidheid onder de bevolking om conflicten en geschillen aan hen voor te leggen en zich aan de beslissing te houden, en verminderde dienovereenkomstig de neiging om het recht in eigen hand te nemen.⁷¹ Hier kan tegenin worden gebracht dat standpunten en visies van de heren ook genoegzaam bekend zullen zijn geweest. In een voogdijkwestie wees een van de voogden naar het stadhuis van Winkel en zei:

'Wij weten wel dat we daer geen recht sullen krijgen, maer wij sullen nae 't Haeghjen gaen.'⁷²

Goede mannen

Behalve schepenen waren er ook anderen die als goede mannen konden optreden. Over de betekenis van goede mannen, evenals de omvang van hun bemiddeling is weinig bekend, vooral omdat de zaken mondeling werden afgedaan.⁷³ Te Naarden liet Jan Spelt in een notariële verklaring vastleggen dat hij negen jaar

eerder goede man was geweest en 'het zeggen' had uitgesproken inzake geschillen die waren gerezen over een stuk land. De verklaring werd op verzoek van een van de toenmalige partijen afgelegd, om zo, achteraf, een schriftelijk bewijsstuk te creëren dat in een eventueel te voeren proces kon dienen.⁷⁴ De notariële akte fungeerde als een schriftelijke vastlegging achteraf, in dit geval zelfs negen jaar na dato. Het kwam ook voor dat partijen een akkoord na arbitrage vrijwel direct daarna lieten vastleggen in een notariële akte van uitspraak of van akkoord.⁷⁵ In een Winkelse voogdijkwestie, door goede mannen tot een akkoord gebracht, zien we dat ook voor de opstelling van een van de partijen legitimatie achteraf nodig kon zijn. Hier dreigden de inmiddels volwassen geworden kinderen met een procedure te Den Haag tegen een van de voogden. Deze voogd liet een van de toenmalige goede mannen verklaren dat hij destijds de belangen van de kinderen zeer goed behartigde. Het wekt dan ook geen verbazing dat hij zich maar moeilijk tot een akkoord liet brengen.⁷⁶

Partijen kozen elk hun goede man. Vaak werd er een derde aan toegevoegd, wellicht om de partijdigheid op te heffen. In 1641 was Roeloff Heijndrix met twee slachters uit Naarden aan het loven en bieden op varkens. Het ging er zo lustig aan toe, dat er een vaan bier werd gezet op degene die het eerst zou afgaan (te laten bieden) bij het bieden. Ieder koos een goede man⁷⁷, de goede mannen tezamen hoorden de partijen en deden uitspraak, vermoedelijk een bevestiging van de wedinzet.⁷⁸

Tot slot twee voorbeelden waaruit de vermenging blijkt van het gewoonterecht, waarvan ik de goede mannen als vertegenwoordigers beschouw, met het officiële geschreven recht. In 1657 waren er onlusten ontstaan tussen Jan Doncker, president-schepen van Winkel, en particuliere ingelanden over het onderhoud van de sloten. Het advies van twee advocaten uit Hoorn werd ingewonnen. Door partijen is conform het advies gehandeld.⁷⁹

Joost Maertensz. uit Weesp had een koop van vier koeien gesloten met Willem Jansz. Er rees onenigheid over de levering. De zaak werd voorgelegd aan een college van goede mannen, aangevuld met rechtsgeleerden. De bemiddelaars deden uitspraak waaraan partijen zich zichtbaar committeerden, omdat er een zootje vis werd uitgewisseld.⁸⁰

De hier aangehaalde, summiere voorbeelden van de activiteiten van goede mannen laten de volgende conclusie toe. Een goed mannenakkoord werd niet op papier gesteld, althans schriftelijke bewijs werden niet bewaard. Partijen die dat toch wilden hebben, konden bij de notaris terecht, die ofwel een daartoe bestemde akte kon opmaken, ofwel achteraf in een attestatie (de gang van zaken rond) het bereikte akkoord kon vastleggen. In ons voorbeeld werd het bereikte

akkoord bevestigd met een zootje vis. De deelname van rechtsgeleerden of juristen aan arbitrage is een manier waarop romeinsrechtelijke invloed zich in het gewoonterecht deed gelden. Tot dusver werd er vooral op het omgekeerde gewezen: de incorporatie van gewoonterecht en volksgebruik in de 'officiële' rechtspleging.⁸¹

De hierboven genoemde aanwijzingen betreffen arbitrage in 'civiele' zaken. Ook voor kleine delicten zijn er voorbeelden te noemen. De Zaanlander Jan Steijl was door de man van Trijntje List met een fles op het hoofd geslagen. De volgende dag werd hij door de dader en zijn vrouw op een borrel genodigd en werd het voorval besproken. Steijl wilde hen laten zien dat er een wond was ontstaan, haalde zijn hoed en pruik van het hoofd, maar de wond was met een pleister bedekt. Hij zei vervolgens:

'Ik wilde het om een borrel wel afmaaken, maar heb het in handen
gegeven van een goed man, maar kom van avond ten ses uren
agter den dam dan sullen wij het afmaaken.'⁸²

Het voorbeeld laten tevens zien, dat het onder een goede man brengen van de zaak de regeling een 'officieel' tintje gaf en onderlinge afmaking compliceerde.

De notaris

Er is nog een mogelijke bemiddelaar, die ik na schout, schepenen en goede mannen tot slot van mijn beschouwing wil bespreken: de notaris. De notariële akten van attestatie bevatten dermate veel informatie over conflicten en geschillen en pogingen om deze te regelen, dat het tijd wordt na te gaan of de notaris zelf heeft bemiddeld.

In de Nederlanden kwamen er vanaf de dertiende eeuw notarissen voor. De eerste notarissen in onze streken waren verbonden aan kerkelijke rechtbanken. Het notariaat was toen geen beroep, maar een aan geestelijken toegekende bevoegdheid. Aan het einde van de dertiende eeuw gingen de kerkelijke notarissen buitengerechtelijke stukken produceren, ook voor niet-kerkelijke opdrachtgevers. Deze notarissen met een openbare taakcomponent waren vooral actief in het midden en het oosten van Nederland; in het westen kwamen ze pas in de vijftiende eeuw voor. Hun belangrijkste taak was het kanselarijwerk met daarnaast bij gelegenheid het opmaken van authentieke akten in civiele zaken (betreffende huwelijk en erfrecht).⁸³ Dit element van nevenfunctie zou voorlopig een

belangrijk kenmerk van het notariaat blijven. In de loop van de zestiende eeuw is het notariaat geëvalueerd tot een openbare instantie.

Van de 'geseculariseerde' notaris aan het einde van de Middeleeuwen naar de notaris zoals we die tegenwoordig kennen, is een hele stap. Wetgeving en opleiding waren belangrijke drijfkrachten om het notariaat op te stuwen in de vaart der volkeren.⁸⁴ De opwaartse mobiliteit heeft ongetwijfeld ook de drempel van het notariskantoor verhoogd. De arts Barentsen, die aan het begin van deze eeuw als het ware langs de weg van participerende observatie het dorpsleven in de Noord-Brabantse Kempen heeft beschreven, onderscheidde drie groepen in een dorp: bekenden, bekende vreemden en vreemden. Tot de bekende vreemden rekende hij de notabelen, onder wie ook de notaris. Van hem werd distantie verwacht: de enige omgang met dorpelingen was ambtshalve.⁸⁵

Hoewel een biografische studie naar het Noord-Hollandse notariaat node wordt gemist, mogen we aannemen dat het klassenverschil van de zeventiende-eeuwse notaris ten opzichte van zijn dorpsgenoten niet bijzonder groot zal zijn geweest. Voor een aantal notarissen gold dat hun voorzaten eeuwenlang als niet-notarissen in een dorp of streek hadden gewoond. Geletterdheid en juridische scholing zullen een zekere distantie hebben geschapen. Een afstand die toenam naarmate in de loop der eeuwen expertise en kunde van de notaris verder evalueerden.

Bovendien was een notaris een van de weinigen in het dorp die niet rechtstreeks leefde van de opbrengsten van de grond, maar zich voor zijn diensten liet betalen in geld. Er zijn notarissen die hun geld belegden in de aankoop van grond, dat ze vervolgens verpachten. Ook konden zij een pachtrecht kopen, bijvoorbeeld om tol te heffen aan een van de toegangswegen of toegangsvaarten van het dorp. Enerzijds was dit een aantrekkelijke belegging, anderzijds een bittere noodzaak omdat velen met notariële werkzaamheden geen constante inkomstenbron konden genereren. Protocolanalyses laten zien dat soms een lange periode achtereen geen akten werden geproduceerd. Geldbelegging in grond of pachtrecht was een manier om in inkomsten te voorzien, een andere was de combinatie van notariële met andere werkzaamheden.

In een kleine plaats was de notaris, of een van de notarissen, als er meer dan een werkzaam was, tevens secretaris van het gerecht. Met deze combinatie werd als het ware de historische lijn van het middeleeuwse geestelijke notariaat voortgezet. Ook in plaatsen buiten Noord-Holland komen we deze functiecumulatie tegen. In Maasland kon de notaris-secretaris zich door vergaande stapeling een zeer belangrijke positie verschaffen, zodanig zelfs, dat hij voor de dorpsamenleving van meer gewicht wordt geacht dan de schout.⁸⁶ Ook voor

Noord-Holland zijn er aanwijzingen dat de functie van notaris-secretaris de bekleeder in een bijzonder vooraanstaande positie plaatste.⁸⁷ De overheid stelde paal en perk door bepaalde combinaties te verbieden.

Het notarisschap, gecombineerd met andere functies, verschaftte aan notarissen de mogelijkheid zich aanzien (grond) en macht (functies; pachtrechten) te verwerven. Aanzien en macht waren op zich weer zodanig geconstrueerd dat daaruit nieuwe inkomsten vloeiden, die weer konden worden aangewend om de positie verder te verstevigen. De beheersing van de *ars notariatus*, maakte de notaris ook tot een belangrijk man. Zijn protocollen waren de centrale *database* van het dorp. Maar ook zijn eigen geheugen maakte hem onmisbaar voor zijn dorpsgenoten. Hij was immers bij elke belangrijke overeenkomst betrokken en kende als secretaris bovendien ontstaan en diepere achtergronden van vrijwel elke bestuurlijke beslissing.⁸⁸

Voor de beantwoording van de vraag of de notaris heeft bemiddeld worstelen we met hetzelfde probleem als dat bij de goede mannen. Het gezonde verstand laat ons bevestigend antwoorden, maar concrete bewijzen zijn er niet of nauwelijks gevonden. Opmerkelijk is zijn rol bij het vastleggen van getuigenverklaringen. Daarbij mogen we in elk geval een adviserende en redigerende invloed van hem verwachten: bij de vermelding en presentatie van gegevens in een attestatie, die bij een eventueel te voeren proces van belang kunnen zijn. De attesterende taak is ook een duidelijke onderscheiding van de notaris tegenover de goede mannen. Wanneer de juridische nood hoog gestegen was, dus wanneer men dicht tegen een te voeren proces aanzat, wendde men zich tot de notaris.⁸⁹ Zijn status, dicht tegen die van schepenen, alsook zijn secretarisschap, zal een vroegtijdige inschakeling van de notaris niet bevorderd hebben. Overigens kunnen we de conflictstoppende werking van een attestatie als ontsnapingsmogelijkheid plaatsen vóór het moment van arbitrage en terwijl een officiële procedure al gestart was.

Epiloog

Om een aantal redenen heb ik deze studie verkennend genoemd. De conclusies die we hier kunnen trekken, kunnen slechts voorlopige zijn. Voor het onderzoek naar belediging zijn notariële archieven, met name de akten van attestatie, een belangrijke bron. Geproduceerd op een moment dat een zaak al een voorgeschiedenis kende, bevat een attestatie ten behoeve van een eventueel te voeren proces veel informatie over hoe het zo ver heeft kunnen komen. De attes-

tatie is als het ware de *missing link* tussen de dagelijkse werkelijkheid en een juridisch vervolg.

Niet alle zaken kwamen voor het gerecht; van de zaken die wel door tussenkomst van een rechter werden beslist, weten we dankzij de attestatie meer van hetgeen eraan voorafging, met name welke bemiddelingspogingen er al hadden plaatsgevonden. We hebben gezien dat er voorafgaand aan een officiële procedure tal van informele oplossingsmogelijkheden bestonden en ook werden benut. Maar ook tijdens een proces stond de mogelijkheid open om alsnog voortijdig te accorderen. Waterdichte schotten tussen de diverse oplossingsmogelijkheden hebben er niet bestaan. De hogere stadia van het juridisch traject, bijvoorbeeld de Hoge Vierschaar en het Hof van Holland, heb ik buiten beschouwing gelaten. Uit een enkel geluid kunnen we vernemen dat men er geen been in zag 'nae 't Haeghjen' te gaan en in een officiële procedure alle mogelijkheden te benutten.

Procederen, maar ook attesteren, kostte geld. Het heeft er alle schijn van dat geld, zoals in Engeland, geen belemmering was om een proces te starten of te continueren. Het maakt nieuwsgierig naar de rol van geld in een dorp: werd er veel geleend, was pleiten pleite waard?

De goede mannen, de 'zachte woorden' die zij en anderen in conflict en geschil gesproken hebben, werden in de voorgeschiedenis van een conflict of geschil veelvuldig door getuigen genoemd. Onderlinge regelingen zijn ongetwijfeld zeer belangrijk geweest. Het ligt in de aard besloten dat er weinig schriftelijk bewijs van is bewaardgebleven. Dankzij een bijzondere akte weten we meer.

Het slot van deze beschouwing is dan ook aan de notaris welbested. Al betrekkelijk vroeg, na de transformatie van het notariaat tot een wereldlijke instelling, werd een omvangrijke, seriële bron van kwalitatief betrouwbaar niveau aangelegd. Hieraan heeft zeker de publieke zorg van de overheid bijgedragen, maar vooral de persoonlijke zorg van de notaris voor de schriftelijke vastlegging van vrijwel alle belangrijke handelingen in het dorp is voor de geschiedenis van het Noord-Hollandse platteland van onschatbare betekenis gebleken.

Noten:

1. Deze bijdrage is gebaseerd op de notariële archieven van Noord-Holland. Zonder de medewerking van het Rijksarchief in Noord-Holland, in het bijzonder van Hans Felius en John Wigmans, was dit artikel niet tot stand gekomen.

- uit de jaren vóór 1975 worden twee studies genoemd; uit de periode 1975 tot 1985 zijn er elf opgenomen; voor de periode 1985 tot en met 1992 tellen we 33 publicaties.
3. Keunen en Roodenburg, 'Inleiding', 289.
 4. In het vervolg van mijn betoog heb ik mij gebaseerd op J.A. Sharpe, "Such disagreement betwix neighbours": litigation and human relations in early modern England' in: J. Bossy, ed., *Disputes and settlements. Law and human relations in the West* (Cambridge 1983) 167-188.
 5. Sharpe, 'Disagreement', 168-174 en 181. In het plaatsje Earls Colne (Essex) hadden van 1589 tot 1593 duizend inwoners tweehonderd contacten met de rechtbank, variërend van de beëdiging van een testament tot verklaringen inzake diefstal. Sharpe heeft het voorbeeld ontleend aan A. Macfarlane e.a., *Reconstructing historical communities* (Cambridge 1977) 183. Volgens Sharpe zijn de (toe- of afname van) aantallen processen een graadmeter voor de mate van antipathie tussen individuen. Hij stelt dat dit fenomeen zich niet alleen in Engeland voordeed, maar ook elders in Europa: Sharpe, 'Disagreement', 173 noot 27.
 6. Sharpe, 'disagreement' 168, 175, 177, 178, 182 en 186. Volgens Sharpe was arbitrage eveneens wijdverbreid in Europa. Een extreem voorbeeld is een Welsh predikant die tegen een van zijn parochianen 26 rechtszaken aanspande, gedurende zes jaar en voor zeven rechtbanken.
 7. W. Jappe Alberts en A.G. van der Steur, *Handleiding voor de beoefening van lokale en regionale geschiedenis* (2e druk; Weesp 1984) 10 en 14-15. Voor de ontwikkeling is van belang geweest: de instelling van een leerstoel regionale geschiedenis (1961); stimulans vanuit instituten als de Fryske Akademy, het P.J. Meertens-Instituut, het Centrum voor Volkscultuur en de Vereniging voor lokale en regionale geschiedbeoefening; een provinciaal historicus in vrijwel elke provincie; de tweejaarlijkse uitreiking van de Eisma-prijs voor de beste studie op het gebied van de lokale en regionale geschiedenis in Nederland.
 8. Jappe Alberts en Van der Steur, *Handleiding*, 11. Een voorbeeld van een succesvolle samenwerking tussen amateur- en vakhistorici is het Project 1840, zie *Holland rond 1840: aspecten van het dagelijks leven op het Hollandse platteland*, samengevat door Kees van der Wiel; red. Begeleidingscommissie Project 1840; eindred. Brond van Straalen, Bas van Oyen (IJmuiden 1990).
 9. M.A.W. Gerding, *Dorpsgeschiedenis: bewoning en bewoners* (Zutphen 1992) 9; Jappe Alberts en Van der Steur, *Handleiding*, 12 en 15. In Nederland is de integrale benadering vooral bedreven door historici van de 'Wageningse school', onder aanvoering van prof. dr. B.H. Slicher van Bath.
 10. Gerding, *Dorpsgeschiedenis*, 6 en 7.
 11. K.S. Bader, *Das mittelalterliche Dorf als Friedens- und Rechtsbereich* (3e druk; Köln 1981) 22. Bader gebruikt in het Duits de term 'Hof', dat in de door hem onderzochte middeleeuwse bronnen zowel betrekking had op een afzonderlijke hoeve, als op de verzameling van hoeven, buurtschappen en dorpen die allen aan een heer toebehoorden (seigneuriaal verband).
 12. Bader, *Das mittelalterliche Dorf*, 20. In Noord-Holland als *banne* aangeduid.

13. A.Fl. Gehlen, *Notariële akten uit de 17e en 18e eeuw. Handleiding voor gebruikers* (Zutphen 1986) 11-12.
14. Zie voor een korte introductie van de herkomst van het notariaat, pagina 65.
15. F.L. Hartong, *Register der protocollen van notarissen in Nederland, samengesteld in opdracht van de Broederschap der Notarissen in Nederland van ± 1550 tot heden* (Rotterdam 1916) X-XI. Zie voor het examineren van notarissen: Ph. Maarschalkerveerd, "Ontrent 't examineren van een notaris" in: *Verslagen en Mededelingen van de Stichting tot Uitgaaf der Bronnen van het Oud-Vaderlandse Recht*, Nieuwe Reeks Deel 7 (1992) 115-132.
16. Hartong, *Register*, XI-XII en XV. Na het overlijden of defungeren van een notaris dienden zijn protocollen overgebracht te worden naar een daartoe aangewezen centrale bewaarplaats, in de regel de stadssecretarie. Naleving werd bewaakt door de plaatselijke autoriteiten en *protonotarissen*, speciaal aangestelde controlefunctionarissen. Zie onder anderen Gehlen, *Handleiding*, 12.
17. Hartong, *Register*, XII-XIII. Het protocollenregister is door J.E. Kasdorp e.a. aangevuld tot 1984: J.E. Kasdorp e.a., *Protocollenregister. Register van de protocollen der notarissen die in de periode 1916 tot 1984 in Nederland in functie waren* (2e druk; Amsterdam 1985). In protocollen treft men soms sporen aan waaruit het bewustzijn van de verstrekkende en langdurende meerwaarde van het notariële werk blijkt. De Barsingerhornse notaris Adriaen van der Woude noteerde op het schutblad de noodlottige verdrinkingsdood van zijn tweejarig neefje, een drama dat naar gewoonte eerder op het schutblad van de familiebijbel te verwachten is. Deze notitie laat tevens de vage scheidslijn zien tussen persoonlijk- en bedrijfsarchief: Rijksarchief in Noord-Holland (RANH), Oud-Notarieel Archief (ONA) 197.
18. RANH ONA Inventaris; Hartong, *Register*. Daarnaast zijn er uit de protohistorie van het Nederlandse notariaat losse akten bewaard gebleven, veelal door de oorspronkelijke opdrachtgever bewaard en in diens archieven terecht gekomen.
19. Nader onderzoek is gewenst naar de invloed van de Alteratie, die te Amsterdam bijvoorbeeld in 1578 plaatsvond, op de bewaring van protocollen.
20. Uitgezonderd de steden Amsterdam, Haarlem en Alkmaar, maar met gemeenten die na bestuurlijke herindelingen tegenwoordig niet meer tot de provincie Noord-Holland behoren.
21. Telling gebaseerd op de inventaris van het notarieel archief in het Rijksarchief in Noord-Holland, de inventarisnummers 83 tot en 6581.
22. RANH ONA 83 (12 september 1663).
23. RANH ONA 83 (Aalsmeer, 28 november 1672). Niet alleen te Aalsmeer was het droevig gesteld met de bewaring van officiële stukken. In zijn afscheidsrede noemt Van Deursen de wanordelijke administratie van de Rijper schepen Meynert Dircxsen: A.Th. van Deursen, *Mieus en Meynert* (Afscheidsrede Vrije Universiteit Amsterdam 1996). Ook verschenen in het *NRC-Handelsblad* van 30 juni 1996.
24. Gehlen, *Handleiding*, 162, 168 en 176.
25. A. Pitlo, *De zeventiende en achttiende eeuwse notarisboeken en wat zij ons omtrent ons oude notariaat leeren* (Haarlem 1948) 249.
26. Zie voor een schets van de ontwikkeling van het notariaat in Nederland pagina 65.

27. Gehlen, *Handleiding*, 174.
28. In sommige plaatsen lag het percentage om bijzondere redenen hoger, bijvoorbeeld op Texel waar - met het oog op schadeclaims - veel verklaringen zijn opgemaakt over gestrande en verongelukte schepen, wat nogal eens gebeurde. Zo noemde de Amsterdamse koopman Roemer Visscher zijn dochter *Tesselschade* wegens een bij Texel verloren schip: J. van der Schaar, *Woordenboek van voornamen* (6de druk; Utrecht 1992), 336.
29. Geciteerd door Pitlo, *Notarisboeken*, 235.
30. Pitlo, *Notarisboeken*, 250.
31. A. Lybreghts, *Redenerend vertoog over 't notaris ampt*, eerste deel (4de druk; Amsterdam 1758) 213-214.
32. Lybreghts, *Redenerend vertoog*, 212-213.
33. Gehlen, *Handleiding*, 166; Pitlo, *Notarisboeken*, 249-251. Hartong, *Register*, XI.
34. RANH ONA 84 (Aalsmeer, 14 februari 1667).
35. RANH ONA 4837 (24 december 1693).
36. Pitlo, *Notarisboeken*, 249.
37. RANH ONA 6050 (Zaan, 19 november 1770); ONA 4904 (Texel, 12 februari 1782) is een tweede geval van spontane menstruatie naar aanleiding van een scheldpartij.
38. RANH ONA 5171 (Weesp, 20 april 1623); 5172 (12 juli 1623).
39. W. de Blécourt, "Schelm, hoer en kenaille". Beledigingen in achttiende-eeuws Kolderveen' in: A. Keunen en H. Roodenburg, ed., *Schimpen en schelden. Eer en belediging in Nederland, ca. 1600-ca. 1850* [themanummer *Volkskundig Bulletin* 18:3] (1992) 389-414, aldaar 389-391.
40. Keunen en Roodenburg, 'Inleiding', 293.
41. RANH ONA (Texel, 29 juni 1686). Een ander Texels voorbeeld: de bergers van een verongelukt schip maakten moeilijkheden en eisten hun bergloon. Een van hen riep naar de geredde schipper: 'gijlieden handelt niet als braave luijden maar als canailjes, ja niet als braave luijden maar als schelmen [wijzend naar de schipper] (...) dit is nu voor mijn goeddoen, maar eer ik uw op een ander tijd wilde bergen zal ik nu liever laten versuijpen': ONA 4894 (Texel, 19 november 1762). Normaal werd het bergloon pas drie keer 24 uur na de veiling uitgekeerd.
42. Zie: RANH ONA 6047 (Zaan, 29 november 1763); ONA 84 (Aalsmeer, 16 april 1665). RANH ORA L793 (Aalsmeer, 15 april 1704) is een ruzie tussen twee zussen.
43. RANH ONA 3669 (Naarden, 17 december 1669). Een dergelijke 'uitnodiging' om te vertrekken komen we vaker tegen. Op Texel heette het 'Donderse beest bruij na je moer toe': RANH ONA 4890 (Texel, 7 oktober 1752). In Engeland tastte het scheldwoord *hoer* de integriteit van vrouwen aan, die in de kern bestond uit haar seksueel gedrag (kuisheid). L. Gowing, 'Gender and the language of insult in early modern London' in: *History Workshop. A journal of socialist and feminist historians* 35 (1993) 1-22, aldaar 2.
44. RANH ONA 6050 (Zaan, 3 januari 1772). Belediging van een gerechtsbode: ONA 85 (Aalsmeer 7 oktober 1675).
45. A.Th. van Deursen, *Een dorp in de polder. Graft in de zeventiende eeuw* (Amsterdam 1994) 243.

History Workshop. A journal of socialist and feminist historians 35 (1993) 1-22, aldaar 2.

44. RANH ONA 6050 (Zaan, 3 januari 1772). Belediging van een gerechtsbode: ONA 85 (Aalsmeer 7 oktober 1675).
45. A.Th. van Deursen, *Een dorp in de polder. Graft in de zeventiende eeuw* (Amsterdam 1994) 243.
46. GA Alkmaar 6431 (jaar 1717: achterin). Voor de extra-ordinaire vlotrechtprocedure werd een nadere bepaling toegevoegd.
47. RANH ONA 6069 (Zaan, 15 juli 1775). De verkoop had plaats gevonden in 1766.
48. Van deze zaak heb ik vijf attestaties gevonden: zie RANH ONA 5589 (21 februari 1675; 17 en 26 september 1676) en 5590 (16 en 22 september 1676). Nanningsh. had op 11 september 1676 zijn neefjes vergiftigd eten gegeven en gevraagd 'nan machs touwt wel', waarop een van de kinderen nog had geantwoord 'ick mach al wat lekker smaect'. 's Avonds kwam het oudste kind te overlijden. Er werd sectie op het lichaam verricht, waarbij sporen van vergiftiging werden aangetroffen zonder bewijs van opzet. Het onderzoek werd voortgezet. Twee verkoopsters die aan een onbekende rattenkruit hadden verkocht werden ondervraagd. Zij herkenden Nanningsh. echter niet.
49. RANH ORA 5627, f. 3.
50. RANH ONA 5589 (Winkel, 21 februari 1675).
51. RANH ORA 5627, f. 4; bij de organisatie en de uitvoering van de executie waren in totaal 61 man betrokken.
52. *Ibidem*, f. 5 verso, 6 verso (27 november 1676).
53. Dat procederen veel geld kostte en mensen in de problemen dreef, komen we vaker tegen. Arijaen Pietersz. bijvoorbeeld had te Colhorn een ongehuwde meid beslapen, zonder intentie haar te trouwen. De meid had daarop een proces aangespannen en beiden zouden 'daer over langh ten hooft' lopen. Het gerucht ging dat Pietersz. al zijn goed moest 'verpleijten': RANH ONA 5589 (Winkel, 14 oktober 1676). Ook in het Drentse Kolderveen kwamen hoge schulden als gevolg van gevoerde processen voor: De Blécourt, 'Kolderveen', 406.
54. RANH ONA 6067 (Zaan, 24 september 1774).
55. RANH ONA 5589 (Winkel, 31 augustus 1669). In het Drentse Kolderveen was het gebruikelijk om tijdens de zogenaamde 'lotting'-procedure te komen tot een minnelijke schikking: De Blécourt, 'Kolderveen', 397.
56. De Blécourt, 'Kolderveen', 400.
57. RANH ONA 83 (Aalsmeer 83, 23 januari 1660). In 1644 was het huis verbouwd zonder bezwaar van de buurman.
58. RANH ONA 4899 (Texel, 25 mei 1772).
59. De verklaringen zijn vaak eenvoudig geformuleerd, bijvoorbeeld dat de weg door de Texelse Mulderskoogpolder vrij toegankelijk was: RANH ONA 4890 (Texel, 5 november 1752).
60. RANH ONA 1616 (Graft, 18 juli 1708).
61. RANH ONA 5177 (Weesp, 17 juni 1641). De 'scheijbrugge' over de nieuwe vaart bijvoorbeeld, was een twistpunt voor de bestuurderen van Naarden en Weesp. Supralokaal gezag, bijvoorbeeld de baljuw, zou hierin kunnen bemiddelen. Maar inschakeling

- van hoger gezag was impliciet erkenning en dat lag bij een aantal dorpen zeer gevoelig. Een dorp als Graft nam stelling tegen de baljuw door zich te beroepen op privileges: Van Deursen, *Graft*, 276.
62. RANH ONA 83 (Aalsmeer, 1 september 1671).
63. RANH ONA 4838 (Texel, 7 mei 1694). Zie ook: Van Deursen, *Graft*, 246.
64. RANH ORA 708 (6 april 1661, vastgesteld 30 april 1680; voorin protocol).
65. RANH ONA 84 (Aalsmeer, 1 november 1666).
66. RANH ONA 6076 (Zaan, 24 mei 1781).
67. RANH ONA 6072 (Zaan, 6 juni 1773).
68. Sharpe, 'disagreement', 183.
69. RANH ORA L793 (Aalsmeer 13 oktober 1701). Twee jaar later komen we Willemsz. opnieuw in de archieven tegen: RANH ORA L793 (Aalsmeer, 22 september 1703).
70. Zie bijvoorbeeld S. Faber, *Strafrechtspleging en criminaliteit te Amsterdam, 1680-1811. De nieuwe menslievendheid* (Arnhem 1983) 95. Faber noemt 'in telegramstijl' het niet melden van een vechtpartij aan de schout. Schepenen deden als goede mannen uitspraak 'nae verblijf van partijen', dat wil zeggen dat partijen zich aan de scheidsrechterlijke uitspraak zullen onderwerpen. De auteur laat het fenomeen goede mannen verder rusten.
71. F. Egmond, 'Fragmentatie, rechtsverscheidenheid en rechtsongelijkheid in de Noordelijke Nederlanden tijdens de zeventiende en achttiende eeuw' in: S. Faber, ed., *Nieuw licht op oude justitie. Misdaad en straf ten tijde van de Republiek* (Muiderberg 1989) 9-22, aldaar 18-19; Van Deursen, *Graft*, 171. Van Deursen schildert een collectief portret van de Grafter elite: het zijn mannen, tussen de 35 en de 70 jaar oud, die kunnen lezen en schrijven en een goed inkomen hebben. Ze zijn gereformeerd van religie en kerkelijk actief, en behoren tot de kleine kring van beste families en zijn veelal met elkaar verwant en verzwagerd.
72. RANH ONA 5589 (Winkel, vier akten verleden op 10 juni 1676). Met 't Haegjen' wordt bedoeld het Hof van Holland te Den Haag.
73. Zie voor de geschiedenis van het fenomeen *goede mannen*: K. Nehlsen-von Stryk, *Die boni homines des frühen Mittelalters unter besonderer Berücksichtigung der fränkischen Quellen* (Berlijn 1981).
74. RANH ONA 3669 (Naarden, 24 maart 1666).
75. Overigens verliep ook de officiële procedure (grotendeels) mondeling zonder schriftelijke vastlegging. Harmen Claesz., die 26 jaar als procureur te Weesp had gewerkt, zou verklaren dat in deze plaats in het mondeling procederen geen eis, noch antwoord te boek gesteld, noch aangetekend werd tenzij op uitdrukkelijk verzoek: RANH ONA 5172 (Weesp, 27 september 1623).
76. RANH ONA 5589 (14 en 17 oktober 1676).
77. In de akte is sprake van 'sechman'.
78. RANH ONA 5177 (Weesp, 31 augustus 1641). De eerste die afging was Roeloff, die daarop een vaan bier heeft gegeven.
79. RANH ONA 5591 (Winkel, 22 september 1688).
80. RANH ONA 5172 (Weesp, 10 oktober 1625).
81. Egmond, 'Fragmentatie', 18.
82. RANH ONA 6065 (Zaan, 21 oktober 1773).

83. A.Fl. Gehlen, *Het notariaat in het tweeherig Maastricht. Een rechtshistorische schets van de inrichting en praktijk van het Maastrichtse notariaat vanaf zijn opkomst tot aan het einde van de tweeherigheid over de stad (1292-1794)* (Assen 1981) 46-47.
84. Zo was tot aan het einde van de vorige eeuw de aanspreektitel *voornaam notaris* in gebruik voor universitair geschoolde notarissen: Pitlo, *Notarisboeken*, 8.
85. Barentsen wordt aangehaald door A.J. Wichers, *De oude plattelandsbeschaving. Een sociologische bewustwording van de 'overherigheid'* (z.p. 1965) 33.
86. D.J. Noordam noemt notaris-secretaris Gerrit de Heer vanwege zijn functiecumulatie de ongekroonde koning van het dorp: D.J. Noordam, *Leven in Maasland. Een hoogontwikkelde plattelandssamenleving in de achttiende en het begin van de negentiende eeuw* (Hilversum 1986) 71.
87. Zie de lotgevallen van notaris-secretaris-chirurgijn Reinier Kramer: Van Deursen, *Graft, passim*.
88. Zo verklaarde notaris Doubleth jegens schepenen van Aalsmeer dat hij als notaris in 1691 had gestaan tegenover de huwelijkse voorwaarden van twee dorpsgenoten. Daar Doubleth tevens secretaris van de schepenbank was, ondertekende hij deze verklaring twee keer, eerst als getuige, daarna als secretaris. Overigens is de vraag waarom partijen niet eenvoudigweg naar de akte van huwelijkse voorwaarden refereerden: RANH ORA L793 (2 september 1700).
89. Vergelijk het gedicht van P.C. Hooft:
- Oud Roome doopte mij naar ick verstae: notaris,
Maar, landsliên, gaet en niet soo verr' ten einden aem:
Wat dunckt u, raeckt 'ick niet ten delen aan den naam
Omdat ick meestendeel gehaelt wert als noot daer is?
- In: E.M. van der Marck en P.H.M. Gerver, ed., *Van pennen en streken. Het notariaat in gedachten en verhalen* (Amsterdam 1986) 2.